

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДА ДЭН УШЫН ЕГИЛЕТУҒЫН ЖҮЎЕРИ СОРТЛАРЫН ЖЕТИСТИРИҰ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Г.Сабилов,
доцент,

М.Г.Сабилова,
ассистент

Каракалпақстан ауыл хожалығы хам агротехнологиялар институти

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17537106>

Abstract. *In the conditions of Karakalpakstan, the influence of fertilizer application rates and agrotechnological measures on the yield of sorghum varieties grown for grain was studied. Under high agrotechnology and optimal fertilizer rates, the sorghum grain yield in various varieties increased to 70-90 centners/ha.*

Keywords: *Sorghum varieties, drought, irrigation, agrotechnology, yield, soil, seeders, combines, fertilization, tillage.*

Жумыстин актуаллыгы: Соңғы ўақытлары республикамыздың егислик жерлериниң шорланыў дәрежесиниң жоқарылап барыўына байланыслы шорға хэм қурғақшылыққа шыдамлы данли егинлердиң егислик майданларын кеңейтиў үлкен әҳмийетке ийе. Бундай егин халқымызға әййемги ўақытлардан таныс - жўёри өсимлиги болып есапланады. Жўёри - шорға хэм қурғақшылыққа шыдамлы өсимлик мәккеге қарағанда ығаллықты-суўғарыўды 1,5-2 есе аз талап етеди.

Жумыстың махсети хэм ўазыйпасы: Бизиң халқымыз тәрпинен бурыннан егилип киятырған жўёри өсимлигиниң шорға шыдамлы, зүрәтли сортларын егип, тәрбиялап, азықландырып мол өним алыў хэм оны практикада кең қолланыў.

Изертлеў объекти хэм предмети: Қарақалпақстанда көбирек егилип жетилистирилип атырған бой жўёри, мэт қайыр жўёри, Өзбекстан пакенеси, Өзбекстан-4, қатты бас х.т.б. сортларына хәр қыйлы муғдарда төгинлеў нормаларын қолланғанда зүрәттиликтиң өзгергенлиги ўйренилди.

Изертлеў методы: Д.Еденбаевтың [1], Муминовтын [2] жумысларында жўёрини төгинлеў нормалары алдын ала жобаластырылған Вильямс атындағы от-жем илим изертлеў институтының методикасы тийкарында ўйренилди.

Жумыстың әмелий жақтан әҳмийети: Қарақалпақстан жағдайында егилетуғын жўёри сортларына оптимал төгинлеў нормаларын белгилеп берий хэм өнимдарлықты арттырыў. Егинлер жыйналып алынғаннан кейин

алдыңғы егиннің тамырлары дискаланып топыраққа араластырылады хэм гектарына 20-30 тонна жергиликли төгин берилип еки яруслы плукта 28-30 см тереңликте сүриледі. Әлбетте, сүрим алдында хожалықтың мүмкиншилигине қарай көбирек гектарына 30-40 тонна жергиликли дәрис пенен бирге картограмма тийкарында фосфор төгининиң жыллық нормасының 70 процентин хэм калий төгининиң барлығын беріу керек. Жерлердиң шорланыу дәрежесине қарай 2-5 мың м³ нормасында шайып сууғарылады. Шайып сууғарыуды мүмкиншилигинше қыйтақлап сууғарған жөн. Ерте бәхәрде ығаллықты сақлау ушын тисли тырмалар менен еки бағытта тырмаланады, ауыл хожалығы зыянкеслерине қарсы гектарына 40-60 кг нормасында 12 процентли гексахлоран шашыу, олардың бирден көбейип кетиуиниң алдын алады. Туқым түсиу тереңлигиндеги суткалық топырақ температурасы 10-12⁰ С болғанда жерлер чизелланып малаланады хэм мүмкиншилигинше ертерек егиске кирисиледи. Дән хэм силос ушын егилетуғын жүуерилердиң кеш писер сортларын апрель айының ишинде егип болған макул. Дән жүуериниң келте пақаллы Өзбекстан пәкенеси, Өзбекстан 4, Матқайыр хэм узын пақаллы жақсартылған Чиллаки, Бой жүуери, Алты айлық қусаған кеш писер сортлары, булардың келте пақаллы сортлары қайта үскенеленген дән комбайнлары менен (СК-5, СК-6) тиккелей дәнниң жыйнауға қолайлы.

Жүуери СПЧ-6ФС сеялкасында төгин беріу менен (N 35-40, бирге 5-6 кг нормасында 4-5 см тереңликте қатар арасы 60 яки 70 см етип егиледи. Нәллер тегис көгерип шыққаннан кейин культивацияланып, 3-4 жапырақ пайда болғанда бирленеди хэм оталады. Биринши сууғарыуға шекем 2-3 культивация менен азотлы төгинлер (N 230 250) хэм фосфор төгининиң жыллық нормасының (P₂O₅ 120-140) қалған 30 проценти бериледи. Жүуерини 10-12 жапырақ пайда еткенде сууғарыуды баслап, баслау фазасына шекем 1-2 дәнниң формаланыу хэм писиу дәуирлеринде 2-3 мәртебе гектарына 800-900 м³ нормасында сууғарыу керек. Мүмкиншилигинше сууғарыуды жүуери өсимлиги қарық араларын өзиниң саясы менен толық жауғаннан кейин өткерилсе, сууғарғаннан кейин отақ шөп шығыуы кескин кемейеди. «Өзбекстан паканасы» жүуери сортына гектарына 334 кг азот, 106 кг фосфор хэм 140 кг калий төгинлерин қолланыу дән зүрәатлилизин 80-90 центнерге шекем асырады. «Өзбекстан-4» жүуери сортына гектарына 264 кг азот, 86 кг фосфор хэм 136 кг калий төгинлерин бергенде гектарынан 75-80 центнер дән зүрәати алынады. Жүуериниң дәнни пискеннен кейин келте пақаллы сортларын қайта үскенеленген дән

комбайнлары (СК-5, СК-6) жәрдемінде тиккелей дэни жыйланып арнаўлы орынларда кептириледі. Узын пақаллы сортлары СМ-2,6 комбайыны менен жыйналады. Дэннің ығаллығы 12-14 процентлик шамаға келгеннен кейин ғана складларға сақланады.

Жуўмақлаў. «Өзбекстан паканасы» жуўери сортына гектарына 334 кг азот, 106 кг фосфор хэм 140 кг калий төгинлерин қолланыў дэн зүрәетлилизин 80-90 центинерге шекем асырады. «Өзбекстан-4» жуўери сортына гектарына 264 кг азот, 86 кг фосфор хэм 136 кг калий төгинлерин бергенде гектарынан 75-80 центинер дэн зүрәети алынады.

Пайдаланган әдебиятлар:

1. Еденбаев Д. «Қарақалпақстан жуўериси». Қарақалпақстан, 1991.
2. Муминов Х.Р. «Қарақалпақстанда жуўери өсириў». Нөкис, 1980.
3. Өсербаева Т. «Жуўериниң морфологиясы биологиясы хэм агротехникасы» Нөкис-2009.